
Euskal emakume idazleen lekua literaturaren historian

Dorrearen arrakalak agerian uzten

A M A I A A L V A R E Z U R I A

Non daude emakume idazleak? Idazten dute emakumeek euskaraz?

Euskal literaturan diharduten emakume idazleak ez dira oso ezagunak jende gehienarentzat, kalean galdetuko bagenu ez genuke emaitza itxaropentsurik lortuko. Periferian egon dira eta daude, nahiz eta mende aldetarekin batera euskal literaturaren kanonaren oinarrietan arrakalak agertzen hasi diren.

Nina Baymek dioen bezala, emakume idazleak ikusezinak dira; hor daude, pentsatu baino gehiago eta anitzagoak dira, baina ez ditugu ikusten. Normalean ez daude inon (edo baten bat agertzen da agerraldi publikoetan gizonen artean 'kolore' pixka bat emateko).

Ipar Amerikako kritikari buruz dio emakume idazleak ez aipatzearen arrazoiak hiru direla: aurreiritziagatik lehenengo, «kritikariei ez zaielako gustatzen emakume idazlearen ideia». Artistikotasuna eta literatur bikaintasuna maskulinoak direlako bigarren:

► **Amaia Alvarez Uria** Euskal Filologian lizentziaduna eta AEK-ko irakaslea da.

emakumeek ez dute idatzi lan bikainik haien generoarekin lotuta dauden arrazoiengatik heziketa gizonentzat izan delako, literatura 'onaren' ideia ez da soilik norbanakoaren hautua, kultur hautua ere bada.

Eta hirugarrenik literatura bera maskulinoa delako:

badaude kulturen ere generoari lotutako murrizketak [...]. Onartzen baditugu Amerikako literaturaren teoria arruntak, ondorio gisa onartzen dugu ere literatura esentzian gizonezkoarena dela.¹

Nahiz eta Ipar Amerikari buruz hitz egin aurreko aipua orokortu daiteke. Literaturtasuna gizonezkoekin lotu daiteke haiena izan baita idazteko eskubidea eta betebeharrak historikoki, eta historian zehar ausartu diren emakumeak marjinetan geratu dira, 'Bestearen' rola eduki dute, 'femenino' etiketa jaso dute.

Gurera hurbiltzen bagara, Olaziregik hurrengo esaten du: «Euskal literaturaren historian emakumezkoak ez dira existitu» (Olaziregi 2003, 203). Baieztapen hau egin ostean hurrengo argudioak ematen dizkigu: sistemaren periferian egon dira (honi buruz gorago hitz egin dugu), emakume idazleen lanei buruzko ikerketa falta izugarria dago², eta amaitzeko dio ekarpen eskasa egin diotela euskal literaturari historiagileek ez dituztelako emakume idazleak kontuan izan.

Artikulu honen helburua euskal literaturaren *herstory* batentzako sarrera egitea edo lehenengo urratsak ematea eta emakume idazleek euskal literaturari egin dizkieten *ekarpenak* plazaratzea da. *Herstory* hitza definitzeko bi gauza esan daitezke Whiteren definizioaren itzulpena egiten badugu: iragana emakumeen begietatik ikusita edota gizonaren auto-gorespenaren amaiera. Hau gauzatzeko bi bide hartu ditugu: emakume idazle batzuen aurkezpena egin eta haien lan baten testu pasartetxo bat orriotara ekarri, idazle hauen lanen printza bat erakusteko, argitan ipintzeko.

Aurkitutako oztopo nagusiak artikularen espazioari dagozkion mugak dira (emakume idazle asko dira eta haien lana oparoa, eta aukeraketa egin behar izan dugu, denak ezin direlako hain orri gutxitan merezi bezala iruz-

kindu eta agertu); beraz, lehenago aipatutako helburuak kontuan hartuta egin dugu hautaketa. Ez daude diren guztiak, eta uste baino gehiago dira.

Generoak

Genero hitzarekin bi bide har ditzakegu artikulu honetan: bata genero kulturalarena da (sexua biologikoa da, emea eta arra, eta generoa kulturala da, femeninoa eta maskulinoa), eta honen arabera banatu izan da emakumeek egindako literatura literatura unibertsaletik, edo bestela esanda, gizonezkoenetik. Emakumeen literatura rol femeninoarekin identifikatu izan da, literatura 'arrosa' edo 'femeninoa' sortuz. Emakumea emakume izateagatik, etxea eta azoka ditu bere lekuak, eta familia, maitasuna eta natura bere gaiak, edo hori uste izan da orain arte. Ikusiko dugu hau ez dela betetzen euskal literaturan ere.

Beste bidea genero literarioena da: Whitek dioen bezala, genero literarioen mugak alde batera utzi behar ditugu emakume idazleen lana mintzagai dugunean, askotan ez dutelako genero bakarra lantzen, bi edo hiru baizik (Itxaro Bordak poesia, eleberria, narrazioa, saiakera eta antzerkia landu ditu, Miren Agur Meabek narrazioa, poesia eta haur eta gazte literatura eta Ixiar Rozasek narrazioa, nobela, poesia eta haur eta gazte literatura, hiru adibide aipatzearren):

any discussion of Basque women writers must transcend genre borders, for women write in every arena and many of them write in more than a genre. (White, 51)³

Garaiak

Euskal literaturaren historietan orain arte XX. mendeko garaiak horrela banatu izan dira:

1. 1876-1936: *Euzko Pizkundea*

1876an foruen galera gertatu zen, gertakari honek sentipen erromantiko eta abertzalea piztu zuen (Arrese

Beitia, Bilintx), eta honen ondorioz euskararen eta euskal kulturaren aldeko ardura handitu zen. Ardura hau Lore jokoen antolakuntzan eta parte hartzean, Arturo Kanpion eta Aita Barandiaranen lanean, aldizkariaren ugaltzean, Kiriñño, Txomin Agirre eta Sabino Aranaren ekarpenetan eta Euskaltzaindiaren sorreran islatu zen.

1930ean euskal olerkigintzan Lizardi eta Lauaxeta nabarmendu ziren. Urte horretako udan, Donostian, *Emakumearen omenaldia euskarari* egin zuten. Bi urte beranduago, 1932an, emakumeek boto eskubidea lortu zuten; horren ondorioz, besteak beste, hizlari abertzaleen artean emakumeak ere topatu ahal izango ditugu aurrerantzean (Sone Unzueta adibidez).

2. 1936-1956: gerra osteko literatura

Erbesteak indar handia hartzen du, bertako idazleek aldizkariaren bidez lanean jarraitzen dutelako euskara eta Euskal Herriaren alde. Honekin batera euskal kulturari buruzko eztabaidak pizten dira eta Orixe olerkaria agertzen da.

3. 1960: modernitatea

Txillardegi, *Leturiaren egunkari ezkutua* (1957); Gabriel Aresti, *Harri eta herri* (1964); Ramon Saizarbitoria, *Egunero hasten delako* (1969); Jon Mirande, *Haur besoetako* (1970).

Koldo Mitxelena lan ikaragarria egin zuen euskal hizkuntza eta literaturaren alde. Euskara Batua lehen pausoak ematen hasi zen 1969an. Xabier Leteren poemak, eta Ez Dok Amairuren sorrerarekin euskal kantagintza berria ere abiatu zen.

4. 1976: postmodernitatea

Ramon Saizarbitoria, *Ene Jesus* (1976); Bernardo Atxaga, *Ziutateaz* (1976); Koldo Izagirre, *Zergatik bai* (1976).

Ustela (Izagirre, Saizarbitoria, Atxaga) eta *Pott banda* (Atxaga, Sarrionandia, Iturralde, Ertzilla, Juaristi, Ordorika) aldizkari/argitaletxe/proiektuekin euskal literaturak postmodernitateko jauzia egiten du. Elebitasun dekretua 1979an sinatu zen eta argitaletxeen loraldia heldu zen.

Saio honetan 'beste' aurpegia erakusten ahalegindu-ko gara, emakumeen uztaren ale batzuk ekarriko ditugu orriotara; denak asko dira eta ezin ditugu hona ekarri, ez dugulako gehiegi luzatu nahi. Horretarako lan esanguratsuen zerrenda bat aurkeztuko dugu jarraian (zerrendak egiteak duen akatsa du honek; hau aukeraketa posible bat da, beste asko egin ahal ziren baina hau da oraingorako egin duguna). Honekin euskal emakume idazleek euskal literaturari egin dizkioten zenbait ekarpen⁴ iruzkinduko ditugu:

A) XX. mendea (*gerra zibilak eta frankismoak banatzen dituzte bi garaiak*)

Katariñe Eleizegi, *Garbiñe* (1917); Sorne Unzueta, *Olerkiak* (1930); Julene Azpeitia, *Amandrearen altzoan* (arg. 1961); Mayi Ariztia, *Amattoren uzta. La moisson de grand-mère* (1936).

Amaia Lasa, *Poema bilduma* (1971); Arantxa Urretabizkaia, *Zergatik panpox?* (1979); Mariasun Landa, *Txan fantasma* (1984); Itxaro Borda, *Bakean ützi arte* (1984); Arantxa Iturbe, *Ezer baino lehen* (1992); Laura Mintegi, *Nerea eta biok* (1994).

B) XXI. mendearen hasiera

Miren Lourdes Oñederra, *Eta emakumeari sugeak esan zion* (1999); Miren Agur Meabe, *Azalaren kodea* (2000); Sonia Gonzalez, *Ugerra eta kedarra* (2002); Jasone Osoro, *Greta* (2003).

Aurrerago, beraz, Katariñe Eleizegi, Sorne Unzueta, Amaia Lasa, Mariasun Landa, Miren Agur Meabe eta Jasone Osorori buruz hitz egingo dugu. Hauetaz gain zerrendatu ditugunei buruzko bi hitz esango ditugu laburki bada ere: Arantxa Urretabizkaia ekartzen digu alde batetik, etenik gabeko barne mintzaira (*stream of consciousness*), eta bestetik, sexualitateari hurbiltzeko modu berri bat eta emakumearen egunerokotasuna, andrazkoen esperientziaren aurkikuntza (ordura arte ez zegoelako horrelakorik apenas).

Itxaro Bordaren ekarpenak 'Bestea' kontzeptuarekin du zerikusia: emakume irudi berriak, lurrarekiko eta euskararekiko harreman desberdinen proposamena eta mu-

garen ondorioen gaineko gogoeta. Arantxa Iturbek aletxo garrantzitsu bat ipini du euskal ipuingintza modernoan harremani buruzko hausnarketa umorez zipriztinduz eta emakumearen ikuspuntutik kontatuz. Laura Mintegik euskal giro sozio-politikoan kokatu ditu emakume irudi gaurkotuak eta maitasuna eta psikoanalisi elkartu ditu euskal letretan. Gainera, ezin dugu ahaztu emakumeen arteko harremanen gainean hitz egin digula (literaturan orain dela gutxi arte oso gutxi jorratu den gaia da hau).

Miren Lourdes Oñederrak bidaia erabiltzen du emakume protagonistaren barnean sartzeko, gizon eta emakumeen arteko harremanak eta ezin ulertuak azalarazi nahi ditu. Urtaroek markatzen dute denbora (denbora ziklikoa emakumeekin lotutakoa da; denbora lineala, gizonekin lotutakoa), bigarren pertsona erabiltzen du irakurlea istorioan murgiltzeko, konplize bihurtuz. Sonia Gonzalezek Bernardo Atxagaren euskal hirira garamatza, andrazko pertsonaiak erabiltzen ditu bazterretako istorio ezkutua kontatzeko, hiriaren 'beste' aurpegia emakumeen begietatik begiratzuz (marjinetatik marjina kontatzen digu).

XV-XVI. mendeak

1545ean agertu zen euskaraz idatzitako lehen liburua, Bernart Etxepareren *Linguae Vasconum Primitiae* hain zuzen ere⁵, eta mende horretan bertan agertzen dira andrazkoen ekarpenak ere: XV-XVI. mendeetan eresien egi-leak ditugu hauek; Butroeko Gomez Gonzalezen alaba, Ozaetako Santxa, Lasturko Miliaren ahizpa, Oroko Peru Gartziaren ahizpa eta Alosko Usoa. Hau da euskal literaturan emakumeen lehenengo agerpena. Ahozko literatura-ekin daukate zerikusia; beraz, literatura idatzia baino lehenagoko testigantzat hartuko ditugu emakumeen tradizio literario bat sortzeko saiakera honetan (eta dudarik gabe, bertsolaritzaren aitzindarizat hartuko ditugu andre hauek)⁶. Denak dira familia aberatsetakoak, eta hil berr i den senar, aita edo ahizpari abestuko diote euren historia kontatuz. Koldo Mitxelenaren berbak dira hauek:

Tienen aspecto más familiar otros eresiak compuestos con ocasión de matrimonios, funerales, etcétera, que según diversos testimonios fueron improvisados por mujeres a quienes a veces respondían otras, dando lugar a debates en verso semejantes a los de los bersolaris modernos. Así ocurrió con las lamentaciones de doña Emilia de Lastur por su hermana muerta a las que contestó doña Sancha Hortiz, hermana del viudo. (Mitzelena 1988, 45)

Butroeko Gomez Gonzalezen alaba oinaztara zen eta Gatikan bizi zen dorretxe batean. Bere aitak ganboar batekin ezkondu nahi zuen, Olasorekin. Senargaiak aitari arriskuan zegoela esan zion baina berandu, azkenean ganboarrekin hil zutelako aita. Hala ere Olaso eta Gomez Gonzalezen alaba ezkondu ziren.

Dardoak egin arren / bere aldia
Olaso izango da / neure alkia.

Ozaetako Santxa Martin Bañez Artazubiagaren alarguna zen, arrasatearra. Oinaztarrek hil zuten bere senarra.

Oñetako lur au jabilt ikara
Lau aragiok berean bezala;
Marti Bañez Ibarretan il dala.
Artuko dot esku batez gezia,
Bestean suziri irazekia:
Erreko dot Aramayo guztia.⁷

Lasturko Miliaren ahizpak eta *Oroko Peru Gartziaren arrebak* abesten dute euren senideen alde. Milia, Arrasaten familiarekin bizi zen Oroko Peru Gartziarekin ezkondu eta zegoen. Milia hil egin zen eta bere ahizpak Lasturrera bueltan ekarri nahi zuen bere gorpua. Peruren arrebak bere neba defendatzen du:

Cer ete da andra erdiaen çauria?
Sagar errea, eta ardoa gorria.
Alabaya, contrariomda Milia:
Azpian lur oça gañean arria.

Lastur-era bear doçu, Milia.
Ayta jaunac eresten dau elia,
Ama andreac apaynquetan obia.
Ara bear doçu, Milia.

Iausi da cerurean arria,
 Aurquitu dau Lastur-en torre barria,
 Edegui dio almeneari erdia.
 Lastur-era bear doçu, Milia.

Arren, ene andra Milia Lastur-co,
 Peru Garciac eguin deuscu laburto:
 Eguin dau andra Marina Arraçolaco.
 Ezcon bequio, bere idea dauco.

Eç dauco Peru Garciac bearric
 Ain ga<c>h andia apucadua gatik,
 Ceruetaco mandatua içanic,
 Andrarioc ala cumpli jasoric.

Guiçon chipi sotil baten andra çan,
 Ate arte çabalean oy çan,
 Guilça porra andiaen jabe çan,
 Onrra andi asco cumplidu jacan.

Arren ene andra Milia Lastur-co,
 Mandatariac eguin deust gaxtoto.

Cerurean jausi da abea,
 jo dau Lastur-co torre gorea,
 Eroan ditu ango jauna eta andrea,
 Bata leen, guero bestea.
 Bidaldu dogu ceruetara cartea:
 Arren diguela gure andrea.

Mondr<a>goeri artu deusat gorroto,
 Guipuç andraoc artu ditu gaxtoto:
 Iturrioc calean andra Maria Balda-co,
 Arte calean andra Ojanda Gabiola-co,
 Errebalean andra Milia Lastur-co.⁸

Patxi Salaberrik esaten duena eresilariei buruz eta Milia Lasturkoren eresiei buruz da hurrengo aipua:

Azpimarratzekoa da, halaber, horietako batzuetan (hil ondoko eresietan, besteak beste) emakumeek zuten protagonismoa, bakarka zein besterekin lehian, beraiek baitziren poema-sortzaile eta garatzaileak. Agian Milia Lasturkoren eresiak dira horretan adierazgarrienetakoak. Eresi hauek, bat eta bakarra bailiren ezagutaraziak, errealtatean bi une kronologiko desberdinetan kantatutako

zatiez osatzen dira, bietan eresigile nagusia hildako emakume lasturtarraren ahizpa delarik. Bertsolari-desafioen antzera, alargunaren arrebak ere erantzuna luzatu dio Lasturkoari, beronek erabili neurri eta (musika-)ereduak baliatuz eta nebaren defentsa eginez. (Salaberri 2002, 35)

Alosko Usoa Debakoa zen. Beltran bere aitaren heriotza dela eta abesten du.

Aita jauna neria / Gaztelan zanian
 Ixil askorik jaio zan / Alostorrian semia.
 Eta ala ere ixilagorik / dago bakian
 Azitzen Zarautz aldian / gure jatorriaren loitukerian.
 Ai, au mindura beltza / ai, nere lotsa;
 Alabak negarra eta / aitak lur hotza!

XIX. mendea

Euskal literatura berantiarra izan da, gaztea. Hori argitzeko askotan erabiltzen den datua hurrengoa da: 1545etik 1879ra 101 liburu argitaratu ziren, haietatik 4 bakarrik literarioak⁹. Beraz, esan dezakegu batez ere azken 30 urteetan metatzen dela euskal literatura. Hala ere ez dugu 1975era arte itxaron behar emakume idazleen lana aurkitzeko, 1804an argitaratu baitzen Bizenta Antonia Mogelen *Ipui Onac* liburua. Lehen euskal emakume idazlea.

Bizenta Antonia Mogel

Esoporen 50 alegia itzuli eta egokitu zituen euskarara eta euskal mundura. Gipuzkeraz idatzi zuen, bizkaierazko ukitu batekin. Alegiak laburrak dira, ikaskizuna daukate eta animaliak dira protagonistak, bakoitzak bere izaera duelarik. Liburuaren amaieran, osabaren bertsoz idatzitako zortzi alegia daude, eta hitzaurrearen ostean Bizentak hiztegitxo bat osatzen du, irakurleak alegiak ondo ulertzeko, itzulpena gaztelaniaz emanaz eta etimologiari buruzko oharra ere eginez, garai hartan egiten zen bezala.

XVIII. mendeko neoklasizismoaren helburuak hartzen ditu lan honek, hots, modu atsegin batez irakastea. Ipuin onak, klasikoak, irakatsi nahi ditu Peru eta Mirenen ipuin herrikoi ‘txarren’ orde; Ilustrazioaren eragina ikus daiteke helburu honetan¹⁰. Hitzaurrean bere ‘ausardia’ justifikatzen du, 22 urteko neskatxa bat idazten, latinetik itzultzen eta argitaratzen...¹¹ eta, egia esan, bere egoera pribilegiatua zen oso; alde batetik bere osaba idazle ospetsu, apaiz eta bere maisu zuen, bere neba ere idazle eta apaiz eta bere senarra merkatari euskaltzalea zen (eta honen aita inprenta baten jabea).

Liburu honek harrera ona izan zuen: argitalpen ugari izan ditu, bai aldizkarietan, bai liburu formatuan. Lan honetaz gain 1820an Don Luis de Borbonek eman zion gaztelaniazko pastoralara euskaratu zuen eta Okondoko Ulibarriren zuzentzailea izan zen. Gainera, egiletza polemika iturri izan den arren, Gabon kanten egilea dela dio Lino Akesolok beste batzuen artean (1819 eta 1832koak behintzat egin zituela argi ikusten du).

Joan Antonioren iloba eta Joan Joserren arreba da Bizenta Antonia. Azkoitian jaio zen 1782ko uztailaren 6an eta Abandon alargundurik hil zen 1854ko ekainaren 29an. Aita medikua gazte hil eta Markinara joan ziren neba-arrebak osabarenean bizitzera. Osabak bie eman zizkien ikasketak, nahiz eta emakumeak heztea ondo ikusita ez egon (oro har, emakumeen %15 bakarrik zen alfabetatua garai hartan). Eleuterio Basozabalekin ezkondu zen 34 urterekin, berandu (%61 hogeita bost urte bete baino lehenago ezkontzen baitzen), eta amatasunari uko egin zion (honek guztiak idazle izateko aukerak luzatu zizkion)¹².

Euskal literaturara alegiak ekartzen lehena izan zen (bere lanaren ondoren alegiagile asko ageri dira: Zabala, Ituriaga, Goyetche, Archu), eta alegiak nekazal giro euskaldunera egokitzen hartu zuen lana kontuan hartuta —izenburuan dioen bezala, «ematen ditu euskaraz ume eta nekazariantzat»—, haur eta gazte literaturaren aitzindaritzat har dezakegu.

Europar erromantizismoak herri ipuinak biltzea ekarri zuen, Grimm anaien ipuin bilduma kasu¹³, eta honen

eragina XIX. eta XX. mendeen artean heldu zen Euskal Herrira. Mogeldarrak joera hau baino lehenagokoak ziren; euskal ilustrazioaren ordezkariak izan ziren, iturri klasikoe-tatik edan zuten.

Koldo Mitxelenak dio Bizenta «emakume ezohiki ar-gia» izan zela («mujer excepcionalmente despejada»¹⁴), emakumeen orduko egoera ikusita nabarmentzen zela ulertzen dugu eta Nerea Azurmendik esaten duenarekin lotzen: «emakumeak ilunpean zeuden garai batean Bizentak ausardiaz eta naturaltasunez aprobetxatu zituen izan zituen aukerak»¹⁵. Hona hemen berak itzuli eta bertaratu-tako alegia bi:

Etxeko eta kanpoko saguak

Erri etxe eder baten bizi zan Saguak irten zuen bein kan-pora, jakin nairik zer igarotzen zan zelai ta basoetan. Aurkitu zuen beste Sagu bat inoiz errian sartu gabea ta basoan beti azia. Ondo egonak elkarri emanik, diotsa kanpokoak:

— Nere lagun berria, atoz nerekin nere etxe edo bizile-kura.

Eskerrak emanik erri saguak, jarraitu zion basotarrari. Ipiñi zion onek bazkari baso-gisakoa. Agertu ziran maira aritz aleak, intxaurrak, urrak, mispilak, txermenak, aranak, sagarrak ta zer ez?

— Adiskidea —esaten dio erriko saguak— janaria uga-ri dezu, baña guzia otza; ta sabela indarzen ez duena. Atoz orain nerekin erri barruko etxe aberats edo jauregi eder batera, non bizi naizen nere era guzietara, ta eman-go dizkitzut janari gozatsoagoak, koipe ta ezitia, urdai ta gaztaia, lukaika, zezina, gozoak... ta zer ez? Andiki bat naiz zure aldean.

Berriketai sinistea emanda, joan zan baso sagua erri-koarekin. Sartu ziran etxe andi baten. Etxekoak darama dispensa edo jantokira ta erakusten diozka an agindu ziozkanak. Bizarrak koipetu ta musuak eztiturik zebiltza-la jaten, orra non onik onenean sartzen zaien katu lodi ta arre bat. Etxeko saguak artu zuen igesa, gorde zuen burua zulo ezagutueta. Basotarra ikaraturik zegoan, zer egin etzekiala; artzen du iges bidea, jarraitzen dio ka-tuak, ikutzen dio zerbait atzaparrarekin, baña zorionez

ez zuen arrapatu. Irten zuenean katuak, biurtu zan etxe-koa basokoaren billa ta arkitu zuen odola zeriola lepotik, ta beldurrez erdi illik, esaten dio etxeakoak:

— Nola nik bezela iges egin ez dezu katuaren keriza ekusi orduko? Kontu bada urrengorako.

Abiatzen dira berriz jaaten: ta onik onenean enzuten da ate giltzen otsa: iges egin zuen laster etxeakoak; baso-koa zegoan elze edo lapiko koipea zeukan baten. Aizartu ezinik irtetzen, egon zan au bazterturik. Giltzera neskatxa ebilli zan batetik ta bestera gauzeen billa, ta zorionez ez zan eldu baso-koa zegoan onzira, ta irten zuen. Biurtu zan etxe-koa jantokira ta esaten dio basotarrari:

— Ez nizu nik esan irtetzeko ta iges egiteko bereala? Ni naiz soldau zar urteak igaro ditudana onelako irris-kuetan.

— Adiskidea —diotsa basotarrak— zuretzat janari gozoak, aberats ta andi etxeakoak. Ai nere mendi lastana! Zenbat zeran ohea! Ez dezu an katurik, ez giltzera andrari. Jaten det nere basoan ezeren beldur gabe. Zaude, zaude, zu emen bizarrak koipetzen, beti auzitan bezela katu, ta etxeoakin. Agur; banoa ni nere basora.

Ipui onek zenbat gauza on erakasten ote digu? Bakoitza paketu bear da duiaz ta duenaz. Igo nai duenak andi gauzen billa edo leku goratura, buruko zorabio bat da asko bea jo ta galtzeko. Beldur ta kezka gabeko bizitza paketsua ohea da, betiko irrisku ta ikaran egotea baño. Ez da inoiz zorionekoa aberats ta asko duena, pake ta atsekaberik ezak iges egin badio. Nekazari basotarraren sabela beteago dago arto, gaztaña, sagar ta tupin azadunekin, andiki bat eper, ollagor ta ollanda samurrekin baño, onek osasunik edo pakerik ez du, ta ark bai.

Obe da gutxi iduki, ta pakea;

Ondasun askok dakar ikaria.

Astoa ta txakurtxo

Etxeko-Jaun batek zeuzkan Astoa, ta Txakurtxo. Ekusten zuen Astoak Etxeko-Jaunak Txakurtxoari egiten ziozkan palagu ta ille igortziak, ta nola alzoan arturik ematen ere ziozkan ogi biguñ ta okela zatitxoak, ta beretzat ez zegoala baizikan lasto gogor ta noiz edo berriz esku bete arto ale.

— Au zer da? —dio abere buru andikoak— txakur zar

ezertako ez danak, bearrik egiten ez duenak anbeste asko nai edo estimazio etxeko-jaunagandik; ni berriz baztertu ta kortaturik bearrean mankatuta jan gutxirekin?

Dakus, nola Txakurtxoak egiten diozkan pozkariak etxeko jaunaren bularrean aurreko oñak ipiñirik; nola zaunka eginda igoten zion beste batzuetan belaun gañera, ta miazkatzen ziozkala eskuak ta arpegia. Dio beregan:

— Obeto artuko naute ni ere alako pozkaria batzuek egiten badiozkat.

Asmatu, ta egin. Ekusi zueneko etxeko nagusia era onean artarako, arrantza batzuek eginda, igoten dio aurreko oñekin bularrera, ta mingaiñ zatarrarekin igortzi nai zion arpegia. Asto zarraren pisuaz jo zuen bea etxeko-jaunak: asi zan au deadarrez morroiai. Ekusi zutenean nagusia lurrean etzinda, ta Astoaren ostikopean, banatu zuten makillaka buru andikoa ta larga zuten erdi illik.

Ipui onek esan nai du, ez dala inoiz sartu bear bakoitzari ez dagokion lanean. Iratzarriak, esnatuak ta asko jakitñak ez diranak, emango dutela atsekabe atsegiñaren ordean.

Egon bidi bakoitza bere tokian
Izan ez dagian naieza sari ordean.

X. mendea

We find so few women involved in the first three and a half centuries of Basque Literature that their very presence causes surprise (or alarm, perhaps) in the male critics who bother to mention them. (White, 50)¹⁶

Hau ikusi ahal dugu irakurtzen ditugun aipu batzuetan. Aipu hauetan, euskal gizon idazle batzuen esanak dauzkagu, emakume idazleei buruzkoak. Hauetan, harridura daukagu eta ohikotik kanpo daudela, arraroak direla diote beste hitz batzuekin¹⁷.

Hiru garai garrantzitsu daude mende honetan emakume idazleentzat idazle eta lanen kopuruari begira: XX. mendearen hasiera (gerra aurreko garaia); 1980ko hamarkada (edo diktadura osteko garaia) eta XX eta XXI. mendeen arteko trantsizioa (edo gaur egungo garaia). Garai hauetako hasierei buruz hitz egiten denean, emakume

idazleen tradizioaren hasierari buruz hitz egiten da, aurretik ezer egon ez balitz bezala, Bizenta Mogeli buruz, Sorne Unzuetari buruz, Amaia Lasari buruz... Horrela txatal guztiak batu eta soinekoa erakusten jarraituko dugu hemen.

Lehen loraldia (1900-1934)

Txomin Agirrereren *Auñamendiko lorea*, 1897an argitaratu zena, hartzen da lehen euskal eleberrizat. Hona hemen liburu honen egileak dioena Bizenta Antonia Mogeli buruz (honen liburuan egindako hitzaurrean) eta ondorengo andre idazleei buruz:

Andre ura bezelakoak nai ginduzke gaurko euskaldun emakumeak. Ura bezelakoak ez, obeak nai ginduzke, zenbat eta obeak naiago. Ia obeak ertetzen duten nunbaitetik, ia Andre Bizenta garaitzen duten asaba zarren izkuntza apaintzen. Asi, Euskalerriko alabak; ekiñ lanean, saiatu euskeraren alde, lagundu guri.¹⁸

Lauaxetak euskara eskolak ematen zituen Bilbon eta andrazko asko zeuzkan ikasleen artean. Honek ere emakumeak animatzen zituen euskara transmititzeko eta zaintzeko ikuspegi abertzale batetik.

Euzkeræa aldizkarian hurrengoia idatzi zuen Lizardik euskararen alde borrokatzeko deia eginez:

Itxartu euzkelduna! Ekin euzkera zabaltzen alderdi oroetan. Euzkel-ikastolai lagundu, berriak egiten sayatu, euzkel-izparringi, aldizkingiari ere lagundu eta zabaltzen alegindu [...]. Orain arte il-gabe egon dan ludiko elerik zarrena [...] beñere baño geyago idazten eta irakurtzen dan urtetan atzerakada aundiena egingo ote-digu itz-egiten erriak?¹⁹

Garai hau euskal abertzaletasunaren garaia da, erlijioaren/fedearen eta euskararen defentsa egiten dute eta emakumei dagokienez amatasun aberkoia sustatzen da. Ezizen zehaztugabeak, inzialak edo anonimatua oso ohikoak dira, bai gizon bai emakumeen artean; beraz, oso zaila da emakume idazleei buruzko informazio zehatza lortzea, identifikatzea, kokatzea. Linda Whitek dioena ere kontuan hartu beharko genuke: «as is generally accepted in English

and American literature, if the author was 'Anonymous' the author was a woman» (White, 152)²⁰.

Beraz, emakume askok idazten zutela badakigu, garaiko aldizkari askotan, baina artikulua gehienak sinatu gabe edo ezizenez sinatuta agertzen direnez, ezin dugu zehazki jakin edo esan zenbat emakumek eta zenbat testu idatzi zuten garai honetan.

Taldeak

Gerra zibila hasi arteko XX. mendean andrazko asko zegoen idazten eta multzokatuta aipatzen dituzte haiei buruz idatzi dutenek. Emakume hauek taldekatzeko saioetan irizpide desberdinak erabili izan dira ikerketa lanetan eta artikuluetan.

Lehenengo aukera olerkiak, antzezlanak, saiakera laburrak, ipuinak argitaratzen zituzten aldizkarietara jotzea da. *Euskal Esnalea*, *Euskalerriarren alde* (gero *Euskalerria* izango dena), *Euzkerea*, *Euzkadi*, *Zeruko Argia* eta beste aldizkari batzuetan idazten zutenak multzokatu dituzte batzuek (bertako sari literarioak irabazi zituztenak), edo Lore Jokoe-tan edo Euskal Jaietan literatur sariak irabazi zituztenak zerrendatu. Hurrengoak *Euskal Esnalea*-n agertu ziren adibidez: Madeleine Jauregiberri, Mayi Ariztia, Julene Azpeitia, Tene Mujika, Errose eta Basilia Bustintza, Rosario Artola, Eustakia Alzola, Rita Rezola, Katariñe Eleizegi, Sorne Unzueta, Maria Dolores Agirre, Josefa Olaizola, Maria Artiñano, Maria Etxabe, Rufina Azkue, Ignazia Pradere eta Patxika Erramuzpe.

Taldeak sortzeko bigarren aukera hurrengo hau da: Emakume Abertzale Batzan andre askok parte hartu zuten idazten, mitinak ematen, emakumeekin berba egiten eta EAJren ideologia zabaltzen. 1922-23 eta 1931-36 urte tartean ibili ziren talde honetan; amatasuna goratu eta seme-alaba abertzaleak hezi, horiek ziren haien helburuak. Emakumeek abertzaletasun eta ohitura zaharren alde jokatutako behar zuten politika alorretik kanpo, ohiko lanak utzi gabe eta gizonezkoen lekua hartzeko asmo barik. Kultura emakumeen esparrua zen eta politika gizonena; emakumeen papera, betebeharra eta lekua, jendarte abertzalean,

pentsemolde jeltzalea indartzea eta zabaltzea zelako. Talde honetan zeuden Tene Mujika, Karmele Errazti, Julia Fernandez Zabaleta, Maria Etxabe, Sorne Unzueta, Elbira Zipitria, Errose Bustintza, Julene Azpeitia, Jule Gabilondo...

Hirugarren aukerak Euskaltzaindiarekin zerikusia dauka. 1992ra arte ez da emakume euskaltzainik egon, Miren Azkarate sartu zen urte horretan, baina lehenago Madeleine Jauregiberrik, Julene Azpeitiak eta Tene Mujikak 1975ean Euskaltzaindiaren omenaldia jaso zuten, ohorezko euskaltzain izendatu zituzten.

Azkenik, lehenengo andereñoak eta antzerki mundukoak ere aipatzen dira talde desberdinetan. Andereñoen artean Elbira Zipitria aipatu ahal dugu (berari buruzko lan bat argitaratu berri dute azken Durangoko Azokan), eta antzerki munduan itzal handiko emakume bat Maria Dolores Agirre izan da.

Garai honetako emakume idazle askoren helburua kultura eta euskara umeei transmititzea, gordetzea eta biltzea izan da hein handi batean (ipuinak eta alegiak bildu eta asmatu eta argitara eman dituzte idazle askok). Beste batzuek antzerkiaren bidez adierazi dute euren euskararekiko konpromisoa eta beste batzuek olerkietan papereratu dituzte euren sentipen abertzale eta jainkozaleak, besteak beste. Garai honetako euskal emakume idazleen profila hurrengo da: irakasleak, militanteak edo gizon idazle/bertsolarien senideak. Eta batez ere eliza, batzoki eta ikastola inguruan ibiltzen ziren.

Katariñe Eleizegi Maiz

1889ko apirilaren 6an Donostian jaio zen eta 1963an Lizarran hil. Euskal antzerki modernoaren ama da Harkaitz Canoren hitzetan, lehen emakumea izan zen antzerkia idazten. Burgosen irakasle-ikasketak egin zituen. Bronkitis kronikoa zuen eta horrek bizimodua baldintzatu zion. Donostian, Oiartzunen, Bidanian, Amasan, Iturenen, Burgosen, Madrilen eta Lizarran bizi izan zen.

Lau antzezlan idatzi zituen: *Garbiñe* (1917), saritua eta arrakastatsua, XIII. mendean kokatuta dago, Larrain familia aberatsaren jauregian, ezinezko amodio baten is-

torioa da²¹; *Loréti* (1918), saritua eta kritikarientzat aproposagoa zela diote, kantabriar gerrateei buruzkoa, garaia-
ren ikerketa sakona egin zuen; *Jatsu* (1934), hau ere sari-
tua, Nafarroa azpiratu zutenekoa, eta *Erausoko Katalina*
(argitaratu gabea eta antzestu gabea). Bere espiritu behat-
zailea eta sentsibilitate handia goraipatzen zituen Altza-
gak. Euskal Herriaren ezagutza sakona zuen.

[*Garbiñe*] Maila altuko lan dramatikoa da, garapen zora-
garria duena. Era harrigarri batez gainditu ditu antzerkia
idazten eskarmentua duten makina bat autorek estrope-
zu egin izan duteneko hainbat koska. *Garbiñe* obrak ez
dirudi hasiberri baten lana, iristen ari den batena baizik.
Hortik atera genezakeen ondorioa honakoa da: Eleizegi
andereñoa hasi berritan iritsi dela. Ongi etorria izan be-
di. (Toribio Alzaga, *El Liberal Gipuzcoano*, 1917-12-24)

Hau da Toribio Altzagak aipatzen duen lanaren zatit-
xo bat:

2. egintza, 13. atala

(Ibon ta Garbiñe. Gero Egurtza ta bi aurrekoak)

Garbiñe baserri atean agertzen da, ta Ibonen aldera
aurreratzen da.

Ibon, berriz, Garbiñeri bila pixka bat dijoakio.

Ibon: Gabon, Garbiñe...

Garbiñe: Gabon Ibon.

(Biak alkidun zuhaitz aldera egiten dute)

Ibon: Gau ederra gaurkoa. Zeru guziya izartua dago.

Garbiñe: Ala da. (eseritzen dira ta Garbiñek dio) Zer
behar didazu?

Ibon: Nik... Ezer ere ez.

Garbiñe: Bañan...

Ibon: Zuk zertara ekarri erazi nazu?

Garbiñe: Nik! Zuk deitu didazu!

Ibon: Nik?

Garbiñe: Zuk!

(Hontan Egurtza laguntzen dioten bi gizonakin Iboni
ta Garbiñeri aurean jartzen zayote)

Egurtza: Nahiz ixilka ibili...

Garbiñe: Ai!

Ibon: E!

Egurtza: Luzaroan obenlariak agertzen dira.

Ibon: Egurtza, zure azpikeri bat da au.

Egurtza: (Bi aurekoai) Ikusten dezute: Ibon Jaunso-ro-etxeko nagusia ta Garbiñe, Ugarte'ko alaba bakara, zuaitz onen azpian, gabez, bakarik arkitu ditugu.

Ibon: Bai, zerorek sortu dezun naspil zital baten bitartez.

Egurtza: Zuek zerate aureko, ta bear dan lekuan agertuko dezute.

Garbiñe: Aiton gaxoa! Lotsaz ilko zera...

Ibon: Dolora! Ez besteren dolora! Ta jaun izena daramazu!

Egurtza: Zuk bañon obetoago.

Ibon: Gezura!

Egurtza: Ikusiko dezu, au jakiten danean, Jaunso-ro-ize-na, zein ederki goratua geldituko dan.

Ibon: Zure izen naskagaria baño garayago.

Egurtza: Ikusiko da. (Garbiñe'ri) Ta, zu, emakume: Neskatz-izena betiko galdu dezu...

Ibon: Gezura!

Garbiñe: Ai!

Egurtza: Biartandik, gure legeak agintzen duten bezela, zure burua, zapiaz estalia agertu bear dezu.

Garbiñe: (Egurtza'ren aurean belaunikatuaz) Jauna, aren! Nitzaz kupitzem ez bazera, nere aitonatzaz egin zaitte. (Ibon'ek Garbiñe besotik elduta altxa ta baztartzan du)

Ibon: Ez! Ez! Ez! Altxa zaitte, Garbiñe. Ori etzaiozula ezer eskatu. Ori bezelako gizon petral bati etzayo eskatu bear... atera egin bear zayo biziarekin batean. Onela. (Ezpata atera ta Egurtza'gana dijoa. Onek ere ateratzen du bere ezpata)

Egurtza: Atoz, gauza ba'zera.

(Bi gizonak atzetik Ibon eltzen dute. Au burukatzen da; ezpata ta soin-estalkia erortzen zaizka)

Ibon: Likixkeri, petralak!

Egurtza: Ez det nere ezpata (Egurtzak ezpata gordiaz) zikindu nai, zu bezelako gizon loitu ta galduaren odolean.

Ibon: Azpikeri egileak, beti izan oi dira bildurta ta us-telak, baña zu bezin nardagaria iñor ez.

Egurtza: Ni?...

Ibon: Zu, bai, zu!

Garbiñe: Ai! Ai! Ai!

(Garbiñe korderik gabe erortzera dijoa. Ibon'ek jasot-

zen du)

Ibon: Neskatz onen bizia zure bizkar joango da.

Egurtza: Emakume orek neskatz-izena galdu du.

Ibon: Ez du galdu, ez, naiz zuk, basati-orek, orela nai.

Egurtza: Len ere esan dizut, biartandik burua zapiatz estalia agertu bearko duela.

Ibon: Gezura diozu, ez du erurik, ez obenik eta nik bere izena goratuko det.

Egurtza: Bide bat bakara daukazu: ezkondu zaite berarekin.

Ibon: Oren bila al zabilta azpikeri loitsu oen bidez?

Egurtza: Egin zioten iseka, Egurtzak ordaindu du.

Ibon: Gezura diozu, basati amoratu orek.

Egurtza: Lide ez da Ibon'ena izango!

Ibon: Petral... likixkeri... naskagari ori.

Egurtza: Lide ez da Ibon'ena izango.

Bat-batean zapia jaxten da.

Testu pasarte honetan agertzen zaigu istorio honen korapiloa. Ibon, Lide eta Garbiñe lagunak dira. Ibonek Lide maite du eta berarekin ezkondu nahi du. Egurtzak Lide maite du ere eta irakurri berri duguna asmatzen du bere nahia lortu ahal izateko. Bai Lide bai Garbiñe Ibonekin maiteminduta daude.

Istorioren puntu gorena izateaz aparte, garai hartako ohitura bat azaltzen digute; neskatala batek 'ohorea' galtzean, hots, ezkongabea izanik beste sexuko pertsona batekin bakarrik egoteagatik eta norbaitek ikusten bazituen, egin behar zuena: zapia buruan ipini eta 'ohorea' salbatzeko mutil/gizon horrek berarekin ezkondu behar zuen. Hona hemen XIII. mendeko Euskal Herriko andreen egoeraren arrasto bat.

Sorne Unzueta

1900eko azaroaren 27an Abandon jaio zen eta 2005eko urtarrilaren 13an hil zen. Etxean Concha zen eta agrietan Concepción edo Primitiva, inoiz Sabina ere. 'Utarsus', U(nzueta)tar S(orne)²² eta 'U.T.S.' ezizenez sinatzen zuen ere. 16 urteekin ikasi zuen euskara. Errigoitin, Plentzian, Lemoan, Bedian eta Berangon auzo eskoletan euskara irakatsi zuen. 1925ean Gregorio Eraztirekin ez-

kondu zen. Emakume Abertzale Batzako sortzaileetako bat eta arduratan ibilitakoa zen, abertzalea eta hizlari sutua²³.

1937an Frantziara joan zen lau seme-alabekin (16 urteko erbestealdia) eta erresistentziako kidea izan zen, bere taldean emakume bakarra²⁴. Frantzian zegoela *Euzko Deya*-n argitaratu ziren aurretik idatzitako olerki batzuk. Beranduago, Eusko Jaurlaritzarentzat lan egin zuen erbestean; 1953an Bilbora bueltatu ziren eta senarra handik gutxira hil egin zen. Euskal Herrira bueltatu zenean frantseseko eskolak ematen zituen eta jendeak ez zuen ondo hartu. 1968. urtetik aurrera Algortan bizi zen. 1900ean jaio eta 2005ean hil zen 104 urteekin, hiru menderen lekuko izan da beraz.

1930ean hasi zen idazten, olerkiak batez ere, baina narrazioak eta artikulak ere egin izan ditu. Onaindiaren *Milla euskal olerki eder liburua* bere bi olerki daude. Olerkietan jendearenganako, aberriarenganako eta jainkoarenganako maitasuna adierazten du eta naturak eta amatasunak ere arduratzen dute. Igone Etxebarriak 1997an bere lanak bildu eta argitaratu zituen, eta bere hitzetan «Euskal Herriko XX. mendearen hasierako mugimendu abertzalearen erakusgarria da». Bere esaldi adierazgarri bat aipatzen du bere izaeraren adierazle: «Haize gozo batek hunkitu egiten nau eta haize-erauntsiak ez nau botatzen»²⁵.

Jon Kortazarrek bere lanak topatu zituen *Euzkerea* aldizkarian eta Lauaxetaren poetikaren jarraitzailea zela dio, garbizalekeriaren aldekoa eta erlijiorako joeraduna, Jacint Verdaguer kataluniar idazlearen moldeak jarraituz.

Jarraian, bere poema batzuk. *Gomutazokiak* poeman bere gai oinarritzkoak agertzen ditu (gizakiari, aberriari eta Jainkoari maitasuna), *Nire herria* olerkian natura eta bultzia edo trena agertzen dira, oso gai eta irudi garaikideak (Lizardik ere badarabiltza), eta *Itxartu eusko alabea!*-n abertzaletasuna eta emakumearen lana ditu mintzagai, amatasuna eta balioen transmisioa:

Gomutazokiak

Ibaia dago geldi. Bere barruan
basea dauko, goien ur gardena,

ta ganean, azalan, antzekura lez,
dago ortzeko margoaz, bai margoztuta.

Ibaia lez gentzean, neure gogoa
ipini gura neuke: barrenean,
giza-maitetasunak, ahaztu ezinak
izan arren, benetan basazkoak.

Eurak baino gorago, Aberrientzat
maitetasuna, hauxe da, ur gardena.
Baina gorago ondino, dan bikainena
Jaungoikoarentzako maitetasuna. (1932)

Nire Herria

Bagagoz herrian./ Hortxe begi aurrean
Baserrira zaintzen daun mendi-zorrotza.
Lotu da bultzia./ Bidera jatsita,
nasaituten jat bai, benetan bihotza.

Arrotzez beterik egon da bultzia.
Hitz lotsabakoak, abesti zantarrak,
nahi ta nahi ez, entzun behar izan dodaz
Jainkoaren aurka biraoaz nahastauta.

[...] 'Tut' luzea eginda buztan balzdun harro
badoa barriro. Begi biribilak zabalak daroaz.
Bultzia joanda, baserrira, ostera, etorri da ixila.

Zer dauko gau honetan, neure herriak?
Ikusten dot inoiz baino argiagoa.
Goi-aldean iletargia beteta
Estaltzen dau, miesa miakaz, lainoak.

[...] Deritzat garbiagoa,/ deritzat zuriagoa
gau honetan, hilda lez dagon herria.
Bere gogoak, gorantza/ igoteko dauko antza
Damuturik garbai-negarrez bustia. (1932)

Itxartu, eusko alabea!

Ortzia garbi ta oztin
dakusku, sorkaldean
argi gorri biguntxua
zabalduten hasi da.
Itxartu, eusko alabea;
jagi, ba, emakumea!

[...]

Eta zu ondino lo zagoz,
ene ahizta kutuna?
Ez zaitu ba, ondino itxartu
lanaren zarateak?
Itxartu eusko alabea;
Jagi ba, emakumea!

[...]

Zeure odolaz hazitako
seme txiki politak,
sehaskan, lo samurkiro,
egiten dauan bitartean,
abestu olerki aberkoiak
eusko abesti gozoak.

Semearen bihotzean
txikia dan artean
erein Euzkadirentzako
askatasunen nahia,
batera Jaungoikoaren
maitetasun deunagaz. (1931)²⁶

Bigarren loraldia (1970-1980)

Gabriel Aresti hil eta hurrengo batzarrean, Euskaltzaindiak, emakumearen nazioarteko urtean, 1975ean, hiru emakume idazleri omenaldia egin zien, Julene Azpeitia, Tene Mujika eta Madeleine Jauregiberriri, hilberriaren nahia betez. Erdi aroko eresilariak eta Bizenta Mogel gogora ekarri zituen Villasantek ekitaldi honi sarrera emateko egin zuen hitzaldian.

Mari Karmen Garmendiak aipatutako emakume idazleak gogoratu zituen eta Etxepare, Garibai, Larramendi eta Azkuerentzat emakumeek, eta batez ere amek, izan duten eragina nabarmendu zuen. Bukatzeko, emakumearen esparrua zein den esan zuen (etxea, dudarik gabe), eta mistikan ere oso andre baliotsuak egon direla gogoratu zuen. Emakumeak bere lana egin behar duela azpimarratu zuen eta Txomin Agirrerren animoekin amaitu zuen hitzaldia.

Ikusten denez gauzak ez dira asko aldatu, baina badiugu errepikatzen diren izen batzuk (eresilariak, Bizenta Mogel, Julene Azpeitia, Tene Mujika eta Madeleine Jauregi-berri) eta aipatzen hasi diren beste izen batzuk (besteak beste, Amaia Lasa, Arantxa Urretabizkaia eta Lurdes Iriondo).

Lehen sarrera honetan, emakumeek tradizionalki hastapenetakoak diren generoetara jo izan zuten, munduko literaturgintza guztietan gertatzen den bezalaxe: poesia aukeratu dute lehen instantzian, eta haur literatura ondoren [...] nobelagintza, antzerki idatzia eta saiakera, jakina denez, heldutasunezko generotzat hartuak izan dira beti, eta beraietan emakumeek duten presentzia oso urria da. (Laura Mintegi 1990, in Torrealdai 1997, 393)

Laura Mintegik dioena irakurtzean hurrengo galdera datorkigu burura: nori buruz ari da? Datari emeparatzen badiogu frankismo ondorengoei buruz ari dela pentsa genezake, eta hurrengo idazleak, Lasa eta Landa, buruan dituela idazten ari dela pentsa genezake, poesia eta haur literatura egileak hurrenez hurren.

Baina arazoa bigarren baieztapenarekin datorkigu, beste generoak geroko-edo lagatzen dituenean, azaleratzen dena artikulua honen muina delako; andreek egindako lanak ez dira ezagutzen, ez dago tradizio literario osorik, euskal literatura femeninoa falta da gurean, berreskuratu behar ditugu urrun geratzen zaizkigunak eta ezagutu haiek egin dutena, hurbilekoen lanarekin lotuz eta bidea egiteko. Hari luzea hor dagoela ikusarazteko, etenek ahaztura ekarri dutela egiaztatzeke eta gure historia berreraikitzeke.

Emakume literaturaren *boom*-ari buruz berba egiten hasi zen XX. mendearen amaieran. Argialetxe eta liburu dendak promozio-kanpaina handiak egiten hasi ziren emakume idazle batzuen lan berriekin. Horrekin batera, gainera, *Gutiziak* ipuin bilduma argitaratu zen, Emakume Idazleen Lantaldearen egitasmo bat zen eta euskal emakume idazleen lana ezagutzera emateko helburua zuen liburu honek. Hogeita bederatzia egile eta ipuin biltzen ditu lan honek, hona hemen haien izenak: Aurelia Arkotxa, Ainhoa Arozena, Aintzane Arrieta, Yolanda Arrieta, Begoña Bilbao, Itxaro Borda, Amaia Elozegi, Arrate Egaña,

Idoia Etxeberria, Enkarni Genua, Aitzpea Goenaga, Maite Gonzalez Esnal, Lierni Ibargutxi, Arantxa Iturbe, Pili Kaltzada, Mariasun Landa, Goizalde Landabaso, Amaia Lasa, Miren Agur Meabe, Amaia Mendoza, Laura Mintegi, Esther Mugertza, Lourdes Oñederra, Jasone Osoro, Ixiar Rozas, Maribi Unamuno, Lourdes Unzueta, Edurne Urkiola, Ana Urkiza.

Emakume idazleen lantaldea

Ana Urkizak gaur egungo euskal emakume idazlearen profila ematean produkzio murrirtza eta idazlearen estatusa bereganatu gabe dutela aipatzen du, publikotasunik ez dutelako euren lanek. Genero femeninoaren ezaugarriak (amatasuna, lanbide ‘femeninoak’ eta eremu pribatua) dira egoera honen erantzule; argitaratze eta promozio murrirtza, baloratzeko eta baliarazteko neurri gabezia eta presentziaren azterketaren beharra.

‘Aldizkako idazlearen’ figura ere komentatzen du. Hauek ahazko literaturan, herri aldizkarietan, literatur sarrietan, iritzi edo kronika zutabeetan eta atalka argitaratutako eleberrietan aritzen dira. Bestela, hiru taldetan multzokatzen ditu idazleok: ahanzturatik berreskuratutakoa edo hilda dagoena, euskal literaturaren aurpegi ‘femenino’ bakarra edo 40ko hamarkadakoa, eta modernitatearen aurpegizat hartutakoa edo 70eko hamarkadakoa.

Hiru ildotan banatzen ditu lantaldearen erronkak: emakume idazleak (idazle estatusa eta publikotasuna eskuratu); argitaletxeak (estilo, eduki, izen eta lan berriak ezagutarazi eta zabaldu) eta jendartea (emakumearen sormen balioa onartu, lagundu eta balioztatu).

Euskal literaturan ere emakume idazleek tradizio literarioa daukate, hau gaur egun harilkatzen eta elkar eza gutzen hasi bada ere. Hasieran orriotara ekarri dugun kezka bat agertzen da jarraian; tradizio honetan agertzen diren etenek eta urraketek oso berandura arte iraun dutela hain zuzen ere:

Amaia Lasa heldu zen arte, emakumeak ez zeukan leku propiorik gure literaturan, Erdi aroko poeta bikain haien oihartzuna baino ez genuen emakumearen ahotsetik. Et-

xepareren faboreak geneuzkan eta Oihenarteren ganbera-joko sasilibertinoak, eta Etxahunen aiherkundera. Gero, gure poesia modernoan, emakumea aberriaren motiboetatik bat baino ez zen izan, eta Lauaxetaren 'molde frantse-seko' zenbait poematan salbu, familiaren euskarri eta kristautasunaren eredu zelako genuen gizonezko zein emakumezkoen kantagai, Miranderen amoranteek hori bera frogatu besterik ez dute egiten: apologetika batean geunden.

Ez da harritzekoa, beraz, Amaia Lasak 'a e i o u berri bat' asmatu nahi izana, bere lehen poema liburuan dioen bezala. Ezerk ez zion balio, artean egindakotik. Dena zeukan zerotik eraiki beharra. Zentzu horretan, Amaia Lasaren poesia fundazionala da, gerora garatu den emakumezkoen literatura baten aldarria, laudorio faltsu guztien dekoratua suntsitzeko behar zen aurreneko mailukada. Bera da gure literaturaren lehen emakumea, berak dakarrelako lehenengoz emakumea gure letretara. (Lasa 2001, 7, Koldo Izagirrenen sarrera)

E. Showalter eta G. Greerek diotenez, ospe literarioa emakumeentzat iragankorra da; bere garaian ospetsuak izandako emakume idazleak, urteak pasatu eta gero, arras-torik utzi gabe desagertzen dira (Moi 1995, 66). Badirudi hori gertatu dela euskal letretan aritu diren andreekin hasieratik hona.

Amaia Lasa Alegria

Getarian jaio zen 1948ko abuztuaren 8an. Magisteritza Donostian eta Literatura Suitzan ikasi ditu. Artikuluak argitaratu ditu hainbat aldizkaritan, Rikardo Arregi eta beste batzuekin *Zeruko Argia*-n idazten hasi zen 17 urte zituela. *Egin-en* eta *Punto y hora*-n ere idazten zuen. New Yorken bizi izan zen urte betez eta Nikaraguako iraultza sandinistan jardun zuen irakaskuntzan hiru urtez, gaur egun Donostian duen alorrean. Mikel Lasa bere nebarekin batera argitaratu zuen bere lehenengo poema liburua. Nitasunaren literatura egiten du, sentipenak biluzik adierazten ditu eta itsasoa, lurra, haizea eta kaioa dira bere imajinarioaren zutabeak. Emakumearen ahots garaikide apurtzailea ekarri du euskal literaturara.

Poema bilduma (1971), *Hitz nahastuak* (1977), *Nire paradisuetan* (1979), *Malintxearen gerizpean* (1988), *Gewaren aurpegia* (2000), *XX. mendeko poesia kaierak* (2001).

Hurrengo olerkietan Lasak beste hizkuntza baten beharra aldarrikatzen du, beste hitzak emakumearen gorputzean eta naturan bilatuko ditu eta beste pentsamolde batzuk defendatuko ditu beste pertsonaia batzuk berbetan ipiniz. Barrurako bidaia egiten hasiko da eta kanpora begira utziko ditu bidaian topatutakoak.

Nereak ez diren
lurralde hauetatik
ihes egin nahi nuke.

Nereak ez diren ur hauek
alde batera
utzi egin behar ditut

Haitz sendoaren biribiltasunean
nire bizitzaren hitza
lortu nahi nuke

Biribiltasunean
sendotasunean
haitzaren gainean

a
e
i
o
u
berri bat esan nahi nuke. (1971)

Jaungoiko guztiak ukatzen dituen
emakume bat naiz.

Atzo,
zeruko jaungoikoa ukatzen nuen,
gero
infernukoa, eta
gaur,
lurreko jaungoikoa ukatzen dut.

Dotrina guztien aurka altxatzen naiz.

Atzo,

zeruko pekataria nintzen,
 gero
 infernukoa, eta
 gaur,
 lurreko pekataria naiz.

Hutsunean igeri dabilen emakume bat izaten naiz. (1971)

Fantasia bat

Autobusean zoazenean
 itsasaldeko leihoan
 eser zaitez
 beti.

Gauetz
 ilargia ateratzen denean
 han
 harkaitz hartan
 Anbotoko Damia agertzen da.

Damia
 Anbototik itsasoraino jaitsia
 Greziatik etorri berria den
 Saforekin solasaldi goxoan
 ihardutera.

Gau guztia igaro dute.

Goizaldean
 autobusean
 itsasaldeko leihoan
 esertzen zarenean
 poema hau jasoko duzu
 zuretzat
 harkaitz hartan.

Autobusean zoazenean
 itsasaldeko leihoan
 eser zaitez
 beti.

Zure eguneroko egunerokotasuna
 olatuetan
 ito dadin. (1997)

Mariasun Landa

Erreterian jaio zen 1949an. Filosofia eta Letretan lizentziatu zen Parisen. Bueltatzean, 25 urterekin, euskara ikasi zuen eta Zarauzko eta Lasarteko ikastoletan irakasle aritu zen gero. Egun EHUko Irakasle Eskolan Literaturaren Didaktikako irakasle da Donostian. 1979 eta 1981 urteen artean artikulugintzan jardun zuen *Argia*, *Egin*, *Punto y hora* eta *Anaitasuna*-n batez ere.

Haur literaturan bide luzea egindakoa da, eta bide horretan, besteak beste, Lizardi Saria (*Txan fantasma*, 1982), Haur eta Gazte Literaturako Euskadi Saria (*Alex*, 1991) eta Haur eta Gazte Literaturako Sari Nazionala (*Krokodiloa ohe azpian*, 2003) jaso ditu. Nazioartean idazle sonatua da, bere liburu asko itzulita baitaude hizkuntza askotara. *Iholdi* liburua 1992an IBBYko Ohorezko Zerrendan sartu zen eta *Elefante txori-bihotza* liburua 2001eko Municheko Nazioarteko Haur eta Gazte Liburutegiaren White Raven zerrendan dago.

Ametz uhinak (1982), *Kaskarintxo* (1982), *Elixabete lehoi domatzailea* (1983), *Partxela* (1984), *Txan fantasma* (1984), *Izar berdea* (1985), *Joxepi dendaria* (1985), *Aitonaren txalupan* (1988), *Emusika* (1988), *Iholdi* (1988), *Izeba txikia* (1988), *Maria eta aterkia* (1988), *Alex* (1990), *Ima* (1990), *Kleta bizi-kleta* (1990), *Potx* (1992), *Julieta*, *Romeo eta saguak* (1994), *Nire eskua zurean* (1995), *Ahatetxoa eta sahas negartia* (1997), *Katuak bakar-bakarrak sentitzen direnean* (1997), *Amona, zure Iholdi* (2000), *Sorgina eta maisua* (2000), *Elefante txori-bihotza* (2001), *Galtzerdi suizida* (2001), *Krokodiloa ohe azpian* (2002), *Marlene eta taxizapata* (2002), *Marina* (2003).

Txan fantasma-ren hasiera eta *Iholdi*-tik bi ipuin jarraian:

Txan fantasma (1984)

Ni Txan fantasma naiz. [...] Badakit [...] egunak iragaten direla eta ez naizela etxe handi, ilun honen ondoko farolatik mugitzen. Baina ez da kasketosoa naizelako, ezta haserre edo zigortua nagoelako ere. Ez! Karmentxuren zain nago. Ea etxe horretatik inoiz irteten uzten dioten zain nago. Horren esperantzan nago farola honen gainean, untzi bateko zelatari bat bezala, dena ondo begiztatzeko,

ondo ikusteko... Baina inork ez dit kasurik egiten, inor ez da nitaz jabetzen, inork ez nau ikusten Karmentxu etxe horretan sartu zutenez geroztik. Karmentxuk bai ikusi ninduela bere gelan bizitzen hasi nintzenean! Hark bai. Baina Karmentxu neskatila berezia zen, aparta, liluragarria. ARRAROEN ETXEA izeneko leku zatar, handi horretan sartu zuten aspalditik eta geroztik ez dut inorekin jolastu ahal izan.

«Zer egin beldurrak gaudenean» (*Iholdi*, 1988)

Beldurra apo handi bat omen da. Gure baitan lo dagoen apotzarra. Batzuetan esnatu egiten da eta saltoka hasten zaigu petxu barruan. Horrelakoetan alferrik da berarekin hitz egiten hastea. Orduan gero eta salto handiagoak ematen baititu: bihotzetik eztarrira, eztarritik sabelera, sabeletik burura... Nire aitonak dioenez, holakoetan egin dezakegun gauza bakarra kantatzen hastea da. Kantatzen hasiz gero, apoa harriturik geratzen da, kanta hura nondik datorren jakin nahian. Gero kanta ikasteko gogoia sartzen zaio eta adi-adi egon ohi da. Baina apoak ez omen dira musikarako jaio eta logura sartzen zaie, atontatu bezala egiten dira eta ia konturatu gabe lo seko gelditu. Eta orduan sosegua gureganatzen da.

«Dilijentzia» (*Iholdi*, 1988)

Kalean dagoen auto zahar abandonatu batean sartu gara jolastera.

Pellok eta beste mutilek esan dute indioetara jolastuko garela eta auto zahar hura dilijentzia bat izango zela. Neskak dilijentzian sartzeko eta beraiek atakatuko gintuztela...

— Eta gero, zer?

— Zuek indioak ikusi eta desmaiatu egin behar duzue.

Eta guk horrela egin dugu.

Gero, nik esan dut alderantziz egiteko, eta Pellok esan du ezetz. Beraiek ez zirela desmaiatzen. Eta neskak haserretu egin gara indioena egin nahi genuelako eta beraiei tokatzen zitzaielako dilijentziakoak izatea.

Azkenean onartu dute, baina autoa inguratu dugunean, ateak zabaldu eta tiroka hasi dira. Inor ez da desmaiatu, eta gu berriro haserretu gara.

Mutilekin ez dago jolasterik.

Txan fantasma-rekin euskal haur eta gazte literaturan e realismo kritikoari sarrera eman zion, modernizatu egin zuen. Samurtasuna, umorea, animaliak eta errealtatea nahasiz lortzen ditu bere lan hunkigarriak. Txikitasuna aldarrikatzen du *Iholdi* lanean agertzen diren mikro-ipuinetan adibidez, eta emakumearen eta gizonaren rola apurtu eta berriak proposatzen ditu *Romeo, Julieta eta saguak* liburuan besteak beste. Euskal letretan pisu handiko baina nahiko ikusezina den *Elefante txori-bihotza* dugu Landa.

XI. mendearen hasiera

Gaur egungo ikusmirari buruz esan beharko genuke produkzioa igo dela eta andre gehiago daudela idazten. Egungo emakume idazlearen profila ematea oso zaila dela esan behar dugu ere, denetarik topa dezakegulako idazleen artean orain. Eta azken urteotan idazle gazteak, izen berriak agertzen hasi zaizkigula ere aipatu behar hemen: Jasone Osoro, Sonia Gonzalez, Iratxe Retolaza, Pili Kaltzada, Goizalde Landabaso, Ixiar Rozas, Castillo Suarez, Aitziber Etxeberria, Eider Rodriguez, Karmele Jaio... Guk azken garaian honetako bi egile eta haien lan bana aukeratu ditugu orriotara ekartzeko: Miren Agur Meaberen *Azalaren kodea* eta Jasone Osororen *Greta*.

Duela urte gutxi batzuk Amaia Lasak aldarrikatzen zuen beste hizkuntza bat, eta orain Miren Agur Meabek egiten du hori, *Azalaren kodea* aldarrikatzen du berak, gorputzak hitz egin dezala nahi du, sentitzen duena azalera-tuz. Inñaki Zubeldiak egiten duen Meaberen poesiaren deskribapena oso argia da:

gizartea ohituta zegoen emakumeen gorputzak biluzik ikusten, baina emakumeen arima eta sentimenduak ez [...] [hau] gauza berria izan zen euskal literaturan. (Zubeldia 2004, 154)

Egunerokotasuna eta munstroak agertzen zaizkigu zentzumenek gidatutako orrietan barna.

Jasone Osoro da azken labealdian sartutako profil berria agian, kazetaria eta gidoilaria. Irudiaren aroan bizi gara eta aro honetako protagonistetako bat da idazle hau. Bere lanetan ibilbide bat irudikatu ahal da, ikus-entzunezkoen mundutik datozkigu bere narrazioak. Gaurko eszenatokiak paratzen dizkigu, urbanoak batez ere, eta gaurko pertsonaiak agertzen dira bere lanetan, anitzak, marjinalak, 'besteak'. Harremani ematen die lehentasuna, egungo gai jorratuenetako bat literatura guztietan, sexua eta amodioa ditugu bere orrietan molde berri eta zaharren artean dantzan.

Miren Agur Meabe

Lekeition jaio zen 1962an. Astean zehar Bilbon bizi da. Magisteritza eta Euskal Filologia egin ditu. Lehenik irakasle aritu zen Bilboko Kirikiño ikastolan eta orain liburu-gintzan dihardu Giltza-Edebé argitaletxean. *Idatz eta Mintz* aldizkarian eta *Deia* egunkarian kolaboratzen du. 2002ko Euskadi Saria irabazi zuen *Itsaslabarreko etxea* lanarekin. Testu mota eta literatur genero asko landu ditu: ipuina, poesia, iritzi artikulua, itzulpena, haur eta gazte literatura.

Uneka... gaba (1996), *Ohar orokorak* (1997), *Oi, honda - rrezko emakaitz* (1999), *Azalaren kodea* (2000), *Bisita* (2001), *Itsaslabarreko etxea* (2001), *Joanes eta Bioletaren bihotza* (2002), *Etxe bitan bizi naiz* (2003), *Nola zuzendu andereño gaizto bat* (2003).

Ohar laburrak-1 (*Azalaren kodea*, 2000)

Atzo izara bat erre zitzaidan.

Erre egin nuen lisaburdinaz.

Ogi xigortuaren koloreko triangelua estanpatu nion telebistaren erruz.

Beti izaten dut piztuta sukaldeko telebista txikia arropa lisatu behar dudanean:

gerrako haurtxo beltz bat

ama hilaren titia miatzkatzen ari zen.

Ilezko korapiloa egin zitzaidan eztarrian.

Ez zait ahaztuko,

esneak sujetadorea umeldu zidan eta.

Antsien oharrak-2 (Azalaren kodea, 2000)

Haragiak eta haragiak daude.
 Nik haragi berri batekin egiten dut amets.
 Haragi horren atomoek elkar maite dute
 ez dutelako ezagutzen
 ez jogurt desnatatuen iragarkirik
 ezta jantzi-dendetako tailen koderik ere.
 Haragi horretako zeluletara ez da sekula iritsi
konparazio hitzaren oihartzunik.
 Haragi horrek onetsi egiten ditu bere pitzadurak,
 fetuen bolumenak utzitako labirintoak,
 gertuaren erantzun anonimoak,
 koipe-soberakinak.
 Haragi horretan ez dago birus maltzurrik sorgor,
 ez baita sentikorra ispiluekiko.
 Eta bikain burutuko lituzke sintesi-erreakzioak
 nire burmuinaren eta hezur-mami-azalen artean.

Kodea (Azalaren kodea, 2000)

Bestelako kodea aldarrikatu nahi dut:
 hitzarena ez bezalako kodea,
 hizkera ez-hitzezkoa,
 oroimenean kondenuatu ezineko lengoaia,
 zinak gezurta ditzakeen berbakera,
 erreklamazio-libururik eta
 tarifa-zerrendarik gabeko mintzo mutua,
 mezu anbiguoaz itxuraturiko jario askea,
 adierazi gura ez denaren adierazpidea.

Jasone Osoro

Elgoibarren jaio zen 1971ko abuztuaren 12an. Kazetaritzan lizentziaduna, prentsan eta gidoilari jardun du telebistan. *Euskaldunon Egunkaria*-n, *Aizu!* aldizkarian, *Habe* aldizkarian eta Euskadi Irratian kolaboratu du zutabeak, iritzi artikulua eta ipuinak idatziz. *Gutiziak*, *Euskal idazleen ipuin erotikoak* eta *Bakarrizketak* liburuetan parte hartu du. Bilboko Liburu Azokaren Zazpi Kale Saria jaso du *Tenta-zioak* lanarengatik, Igartza Sariaren akzesita *Korapiloak* la-

na rengatik eta Donostiako liburu azokan Zilarrezko Euskadi Saria *Korapiloak* liburuarengatik.

Tentazioak (1998), *Isadora Duncan* (1998), *Korapiloak* (2001), *Jara* (2001), *Greta* (2003).

Greta eleberritik pasartetxo bat (63-64):

— Laguntzarik behar al duzue?

Estreinakoz entzun genuen benetakoa zirudien ahotsa. Geurea. Lehenbiziko aldiz laguntza hitza hirian.

— Ava naiz.

Ava beltza zen. Emakumezkoa. Edo gizona. Biak. Emakumez jantzitako gizona. Edo gizoneko ahotsa lo dia zeukan emakumea. Gizon itsusia. Emakume ederra. Picassoren obra bikain baten imitazioa. Avaren aurpegia mihisea zen, munduan diren kolore guztiekin margoturiko koadroa. Esperpentikoa. Hortera. Imitazioaren imitazioa. Eta orijinala. Ava garaia zen. Eta ileorde horia zerraman jarrita. Inoiz ikusi nituen ezpainik lodienak. Sekula imajinatu gabeko gorririk gorriena ahoan. Soineko urdin turkesa. Sarea hanketan. Izterrerrainoko larruzko bota zuriak. Ava... Ava ederra zen. Ava arraroa zen. Ava desberdina zen. Ava.

— Ava naiz. Artista.

[...]

— Oskar eta Greta. Zoragarriak zarete! Atsegin zaituztet. Eta? Nolatan zuek bezalako bikote bat Litera kalean?

— Galdu egin naiz.

— Galdu? Hara, laztana, hiri honetan guztiok gaude galduta!

— Zera... zuk, zuk ezagutzen al duzu lo egiteko pentsioren bat? Logela bat alokatu nahi nuke.

— Hiri hutsik dauden milaka ohez beteta dago, laztana. Eta beste milaka ohetan hutsik dagoen jendeak egiten du lo.

Ondorioak

Gaur egun dagoen euskal literaturaren historia ez dago osorik, subjektiboa da. Hasier Etxeberriaren liburuak jadanik zegoen kanon maskulinoa finkatu du, sendotu du, zilegitasuna eman dio (Aldekoaren historian berresten

eta are gehiago murrizten dena)²⁷. Jendearen onarpena jasozuen lan horretan bost idazle, bost gizon agertzen dira, eta emakume idazle bakar bat agertzen da, txirripaz: bost IDAZLE horietako batek gomendatzen dituen hamar liburuaren artean BAT da emakume batek idatzitakoa (Bordaren *Bizitza nola badoan*)²⁸.

Ikusi berri dugunez emakume idazleak egon badaude eta euskal literaturaren hasieratik gainera (gogoratu Gari-baik bildutako eresiak), beraz, zein da ez agertzearen arrazoa? Historialari eta kritikariek baztertu izan dute andreen lana urteetan zehar eta, aipatzekotan, haien generoarekin lotutako ezaugarriei erreparatuz eta hori gutxietsiz egin izan dute.

Azken aldi honetan bi datu aipa ditzakegu publikotasunari dagokionez: emakume idazleen lana 'gehiago' ikusi ahal izan dugu, parekidetasun eta aukera berdintasunerako politikaren ondorioz egin den diskriminazio positiboa gogoan hartuta kuota edo kupoa betetzeko beharra ikusi dutelako leku desberdinetan. Literaturaren sisteman 'literatura femeninoaren' etiketa asmatu zuten denak zaku berean sartzeko, eta lehenago aipatutako ustezko *boom*-aren bizi izan dugu²⁹.

Euskal literaturaren historia osatu behar dugu beraz. Denontzako lekua egon beharko litzateke, eta laginik behar izanez gero, honek errealitatearen adierazgarria izan beharko luke, benetan daukagunaren erakusgarria. Diskurtso hegemoniko androzentrikoarekin amaitu eta euskal literatura aberastu behar dugu, feminizatu behar dugu, andrazkoen esperientzia eta kontamolde berriei bide emanez, estereotipo zaharrak apurtuz eta berriak sortuz, mundua ikusteko beste modu batzuk ezagutu eta zabaldu.

Dagoeneko euskal emakume idazleak aipatu berri dugun lanarekin hasi dira; haien ekarpenen zertzelada gutxi batzuk artikulu honetan jasotzen eta ezagutarazten ahalegindu gara. Ekarpenok andrazkoen ikuspegiez aparte euskal literaturan gutxi landuta zeuden estilo, gai, diskurtso mota eta generoak ere landu dituzte, beste aukera batzuk aztertuz.

Espero dugu artikulu honekin emakumeen lanen berriskurapen eta plazaratzean urrats txiki bat egin izana. Gustatuko litzaziguke honekin katebegi bat ipintzea lehenago egin diren euskal emakume idazleei buruzko lanen eta honen ostean egingo direnen artean, eta emakume idazleak haien tradizioa sortzera, bidea egitera, Virginia Woolfeko zioen bezala, haien ahotsa bilatzera animatzen ditugu. ¶

-
1. *The New Feminist Criticism*, 64-65.
 2. Emakume idazleei buruz idatzitakoa (artikuluak eta idazle bakarri buruzko lanak alde batera lagata):
 - Itxaro Bordaren *Hogoigarren mendeko emakumeak idazle* (1984).
 - *Jakin 45*, monografikoa: «Emakumea eta literatura» (1987).
 - Askoren artean *Nosotras también escribimos* (1989).
 - Julia Otxoaren *Emakume olerkariak. Poetas vascas* (1990).
 - Kathleen McNerney & Cristina Enríquez de Salamancaren *Double minorities of Spain: A bio-bibliographic guide to women writers of the Catalan, Galician and Basque Countries* (1994).
 - Linda Whiteren tesia *Emakumeen hitzak euskaraz. Basque women writers of the 20th century* (1997).
 - Mikel Atxagaren *Euskal emakume idazleak (1908-1936)* (1997).
 - Mari Jose Olaziregiren *Intimismoaz haraindi: Emakumezkoek idatzitako euskal literatura* (1999).
 - Iris M. Zavalak koordinatutako *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua catalana, gallega y vasca) vol. VI* (2000).
 - Maite Nuñez-Beteluren tesia *Género y construcción nacional en las escritoras vascas* (2001ean aurkeztua).
 3. «Euskal emakume idazleei buruzko edozein eztabaidak genero literarioen banaketa gainditu behar du, emakumeek esparru desberdinetan idazten dutelako, askok genero literario desberdinak jorratzen dituztelako» (itzulpena nirea da).
 4. Zerrenda hau eman dugu, baina guztiak komentatu gabe, lehenago aipatu bezala, espazio faltagatik. «Multzo» bakoitzetik bi komentatuko ditugu: Katariñe Eleizegi eta Sorne Unzueta, Amaia Lasa eta Mariasun Landa eta Miren Agur Meabe eta Jasone Osoro.
 5. Honekin batera iaz aurkitu ziren Lazarragaren idatziekin batera euskal literatura idatziaren hasiera daukagu.
 6. Esan behar dugu ahozko literaturak izugarritzko garrantzia duela, ahozko literaturarik gabe ez dagoelako idatzizko literaturarik.
 7. Ikusten denez, emakumeek idazten dutena ez da beti 'femeninoa'.
 8. Mitxelena, Koldo; *Textos arcaicos vascos*. Minotauro. Madril. 1964. 75-77.
 9. Sarasola, Ibon; *Euskal literaturaren historia*. Lur. Donostia. 1976.

10. Bere osaba Adiskideen Batzarreko partaidea izan zen eta Peñaflo-
ridako kontearen ilobari egiten dio Bizentak bere liburuaren
eskaintza.
11. Virgilio, Fedro eta Esopo irakurtzeaz aparte euskara, gaztelania
eta latina ikasi zituela dio, oso arraroa edo ezohikoa emakume
batentzat garai hartan.
12. Bizenta Antonia Mogeli buruzko informazio zabalagoa nahi iza-
nez gero, Xabier Altzibarren lanetara jo (1982, 1992 eta 1997).
13. 1812. urtean argitaratua.
14. Mari Jose Olaziregiren itzulpena. Mitxelena, Koldo; *Historia de
la literatura vasca*. Erein. Donostia. 1988.
15. Nerea Azurmendi 1997, 41.
16. «Euskal literaturaren lehen 350 urteetan hain emakume gutxi
topa daiteke, haien presentzia hutsak sorpresa (edo kezka, agian)
eragiten duela horiek aipatzeko lana hartzen duten kritikari-
engan» (itzulpena nirea da).
17. Bizenta Mogeekin ikusi dugu eta Amaia Lasarekin ikusiko dugu
aurrerago, adibide pare bat ematearren.
18. Bizenta Antonia Mogel 1991, 21. Lehenago aipatu bezala 'arra-
roa' da Bizenta, emakume-idazle binomioaren atzean dagoelako.
Horretaz gain, emakumeei 'laguntzeko' eskatzen die, nori? Idaz-
leei, hau da, gizona, 'saiatzeko' esaten die, ez delako haien lana
eta agian ezin izango dutelako 'ondo' egin...
19. Lizardi, Xabier; «Itxartu, euzkelduna!». *Euzkerea*. 1929.
20. «Literatura ingeles eta amerikarrean ohikoa da hurrengo baiez-
tapena: egilea 'anonimoa' bazen egilea andrazkoa zen» (itzulpe-
na nirea da).
21. Benito Perez Galdosen *Marianela*-rekin konparatu izan dute,
maitasun eta sakrifizioaren uztarduragatik.
22. Aranaren hiztegia, 's' <sus> ahoskatu behar zen.
23. 1932an emakumeek botoa emateko eskubidea lortu zuten. Or-
duan hasi zen Sorne mitinak ematen euskaraz. Jendeak txaloka
eta bero hartzen zuen Sorneren mitina. Bermeon eman zuen bat
berezia izan zen herritarrentzat, euskaraz egin zuelako.
24. Talde horretan bere senarra, Leizaola eta Ajuriagerra zeuden,
besteak beste.
25. «Una brisa me conmueve y el huracán no me abate».
26. Olerkia askoz luzeagoa da. Paragrafoen aukeraketa Igone Etxe-
barriarena da.
27. Atxaga, Izagirre, Lertxundi, Saizarbitoria eta Sarrionandia pro-
posatzen ditu Etxeberriak. Aldekoak berriz Atxaga, Lertxundi,
Saizarbitoria eta Sarrionandia (2004, 287).
28. Kontuan baldin badaukagu bost idazle elkarriketatuta zituela eta
haietariko bakoitzak hamar idazle edo hamar idazlan aipatu zi-
tuela eta berrogeita hamar lan horien artean bakarra dela emaku-
me batena, argi dago hor zerbaitek ez duela funtzionatzen.

29. 'Emakume literatura' delakoaren ustezko *boom*-a merkantilis-

moarekin, literatura arin/errazarekin eta itxuraren aroarekin lot-

zen dute kritikari batzuek (Iñaki Aldekoak *Habe* 357n eta Ur Apa-

ategik *Gure gauzak S.A.*-n, kasu). Ez da hau betiko gutxiespena-

ren azken moldea?

Bibliografia

- Aldekoa, Iñaki; *Historia de la literatura vasca*. Erein. Donostia. 2004.
- Altzibar, Xabier; «Bizenta Antonia Mogelen biaz eta lanaz zenbait argibide». *Euskera* XVII. 1982.
- Altzibar, Xabier; *Bizkaierako idazle klasikoak: Mogeldarrak, Astarloata - rrak, Frai Bartolome: nortasuna, idazlanak, grafiak*. Bizkaiko Foru Aldundia. Bilbo. 1992.
- Altzibar, Xabier; *Euskal literatura*. Vox eskola gida. Bartzelona. 1997.
- Askoren artean; *Gutuziak*. Txalaparta. Tafalla. 2000.
- Askoren artean; *Nosotras también escribimos*. EHU. Leioa. 1989.
- Askoren artean; *Once (poetas) para trescientos (lectores). Mujeres poetas en el País Vasco*. La Palma. Boadilla del Monte. 2001.
- Atxaga, Mikel; *Euskal emakume idazleak (1908-1936)*. Bidegileak. Eusko Jaurlaritz. Gasteiz. 1997.
- Azurmendi, Nerea; «Vicenta Antonia Moguel. La primera escritora vasca». *Emakunde* 28. 1997ko iraila.
- Azurmendi, Nerea; «Tres activistas del euskera». *Emakunde* 29. 1997ko abendua.
- Bengoa, Maria; «Escritoras vascas. Literatura femenina, literatura extranjera». *Emakunde* 31. 1998ko ekaina.
- Borda, Itxaro; *Hogoigarren mendeko emakumeak idazle*. Txertoa. Donostia. 1984.
- Cano, Harkaitz; *Emakumea euskal antzerkian*. Bidegileak. Eusko Jaurlaritz. Gasteiz. 1997.
- Eleizegi, Katarriñe; *Garbiñe (1917)*. www.euskaraz.net/Argitalpenak/HerriLiteratura/Eleizegi/Garbine
- Etxaniz, Xabier; *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia*. Pamie-la. Iruña. 1997.
- Etxebarria, Igone; *Sorne Unzueta, Utarsus (1900)*. Bidegileak. Eusko Jaurlaritz. Gasteiz. 2001.
- Gabilondo, Joseba; «Del exilio materno a la utopía personal: política cultural en la narrativa vasca de mujeres». *Ínsula* 623. 1998. 32-36.
- Gabilondo, Joseba; «Itxaro Borda: Melancholic Migrancy and The Writing of a National, Lesbian Self». *Anuario del Seminario Julio de Urquijo* XXXIV-2. 2000. 1-25.
- Gutierrez Retolaza, Iratxe; *Malkoen mintzoa. Arantxa Urretabizkaia eta eleberrigintza*. Utriusque Vasconiae. Donostia. 2002.
- Jakin* 45, monografikoa: «Emakumea eta literatura». 1987.
- Kaltzakorta, Xabier; *Bizenta Antonia Mogel eta Elgezabal*. Bidegileak. Eusko Jaurlaritz. Gasteiz. 1992.
- Landa, Mariasun; *Txan Fantasma*. Elkar. Donostia. 1984.
- Landa, Mariasun; *Iholdi*. Erein. Donostia. 1988.
- Lasa, Amaia; *Geroaren aurpegia (1967-1997)*. EHU. Leioa. 2000.
- Lasa, Amaia; *XX. mendeko poesia kaierak*. Susa. Zarautz. 2001. Koldo Izagirrerren antologia eta sarrera.

- Martinez de Antoñana Carrion, Marta; «Emakumeek egindako gaurko euskal ipuingintza: Arantxa Iturberen *Ezer baino lehen*». *Sancho el Sabio* 16. 2002. 67-82.
- Meabe, Miren Agur; *Azalaren kodea*. Susa. Zarautz. 2000.
- Mintegi, Laura; *Julene Azpeitia*. Bidegileak. Eusko Jaurlaritza. Gasteiz. 1988.
- Mitxelena, Koldo; *Historia de la literatura vasca*. Erein. Donostia. 1988. 2. edizioa.
- Mogel, Bizenta Antonia; *Ipui onak*. Klasikoak. Euskal Editoreen Elkarte. Donostia. 1991.
- Moi, Toril; *Teoría literaria feminista*. Cátedra. Madril. 1995.
- Núñez-Betelu, Maite; *Género y construcción nacional en las escritoras vascas*. Missouriko Unibertsitatea. 2001ean aurkeztutako tesia.
- Olaziregi Alustiza, Mari Jose; «Bizenta Mogel (1782-1854), edo euskal tradizio literario androzentrikoa pitzatu zenekoa». *Iker*. 2003. 203-221.
- Olaziregi Alustiza, Mari Jose; *Intimismoaz haraindi. Emakumezkoek idatzitako euskal literatura*. Eusko Ikaskuntza. Donostia. 1999.
- Osoro, Jasone; *Greta*. Elkar. Donostia. 2003.
- Otxoa, Julia; *Emakume olerkariak. Poetas vascas*. Torremozas. 1990.
- Salaberrí Muñoa, Patxi; *Iraupena eta lekukotasuna. Euskal literatura idatzia 1900 arte*. Elkar. Donostia. 2002.
- Showalter, Elaine; *The New Feminist Criticism*. Virago. Londres. 1986.
- Torrealdai, Joan Mari; *Euskal kultura gaur. Liburuaren mundua*. Jakin. Donostia. 1997.
- Ugalde, Mercedes; *Mujeres y nacionalismo vasco. Génesis y desarrollo de Emakume Abertzale Batza. 1906-1936*. EHU. Leioa. 1993.
- Unzueta, Some; *Idazlan guztiak*. Labayru. 1997 (arg. Igone Etxebarria).
- Uribe, Kirmen (arg.); *Azken aldiko euskal narratiba. Sortzaileak eta irakurleak*. UEU. Bilbo. 2001.
- Urkiaga, Esteban; *Azalpenak eta beste (1932)*. Klasikoak. Euskal Editoreen Elkarte. Donostia. 1991.
- Urkiza, Ana; «Euskal emakume idazleen lantaldea». www.eusko-news.com/0057zbbk/gaia5705eu.html
- Uruburu, Laura; *Emakume Abertzale Batza*. Bidegileak. Eusko Jaurlaritza. Gasteiz. 1997.
- Villasante, Luis; «Emakumea euskal literaturan». *Euskera* XXI. 1976.
- White, Linda; «A literature in chains. Literatura kateatuta». <http://ibs.lgu.ac.uk/sympo/LINDA.PDF>
- White, Linda; *Emakumeen hitzak euskaraz. Basque women writers of the 20th century*. Renoko Unibertsitatea. 1997.
- Zavala, Iris M. (koord.); *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua catalana, gallega y vasca) vol. VI*. Anthropos. Barcelona. 2000.
- Zubeldia, Iñaki; «Miren Agur Meabe emakume-ahots indartsua euskal literaturan» in *Egan* 3/4. 2004.